

ΥΔΩΡ: Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΚΗΣ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑΣ

Δρ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Δ. ΣΠΑΝΟΣ

Ανεξάρτητος Ερευνητής, Διδάκτωρ Πολιτιστικού Τουρισμού Πανεπιστημίου
Θεσσαλίας

E-mail: spanos7@yahoo.com

Δρ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΚΚΟΣ

Αν. Καθηγητής, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων, Σχολή Διοίκησης & Οικονομίας, ΑΤΕΙ
Θεσσαλίας, Λάρισα

E-mail: n.kakkos@teilar.gr

Δρ ΛΑΜΠΡΟΣ ΣΔΡΟΛΙΑΣ

Αντιπρύτανης ΑΤΕΙ Θεσσαλίας, Καθηγητής Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων, Σχολή
Διοίκησης & Οικονομίας, Λάρισα

E-mail: lsdrolias@teilar.gr

Λέξεις κλειδιά: ύδωρ, Πηνειός, μυθολογία, προϊστορία, Θεσσαλία

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η διαχρονικότητα της μυθολογίας και δη της Ελληνικής, από τα αρχαία χρόνια έως και τη σύγχρονη πραγματικότητα, αποδεικνύεται από την αέναη μελέτη και προσπάθεια ερμηνείας της. Ούσα αναπόσπαστο κομμάτι του ανθρωπίνου πολιτισμού, διατηρεί συνεκτικούς δεσμούς με το – κάποιες φορές όχι και τόσο απτό – παρελθόν, ικανή πάρα ταύτα να διαμορφώσει ακόμα και την πολιτισμική ταυτότητα ενός τόπου. Ανεξαρτήτως προσέγγισης του εκάστοτε μύθου, είτε μέσω φυσικής αλληγορίας είτε μέσω ιστορικότητας/ορθολογισμού, η ενδεδειγμένη έρευνα για την κατανόηση της αποφλοίωσης της ουσίας αποτελεί την ικανή και αναγκαία συνθήκη για τη διατήρηση της μυθολογίας εις το διηνεκές.

Αν και η Θεσσαλία διακρίνεται από πληθώρα μύθων, άλλων με μεγάλη απήχηση και άλλων λιγότερο γνωστών, κοινός τόπος σχεδόν όλων είναι ένα στοιχείο, του οποίου το μεγαλύτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα ταυτίζεται με την ίδια τη ζωή. Η σημασία του ύδατος, τουλάχιστον για τη Θεσσαλία, δεν επαφίεται μόνο στην επιβίωση του ανθρωπίνου είδους αλλά και στον τρόπο αντίληψης των πραγμάτων. Ο ρόλος του κατ' επέκταση, υπό αυτήν την οπτική γωνία, είναι ταυτόχρονα διττός και εμφανής σε ολόκληρη τη Θεσσαλική πεδιάδα.

Αντικείμενο της παρούσης εργασίας είναι η καταγραφή, η ανάλυση και ο συσχετισμός της υδάτινης πτυχής με τα μυθολογικά δεδομένα σε τοπικό επίπεδο. Η μεθοδολογία που ακολουθείται αρχικά, είναι η συλλογή πάσης φύσεως δευτερογενών πηγών, άμεσα σχετικών με το προς εξέταση θέμα. Έπειτα, εφαρμόζεται μία πραγματιστική προσέγγιση αναφορικά με το – κρυφό – νόημα των μύθων, με βάση την ουσία και το έλλογο στοιχείο και όχι την ερμηνεία κοινωνικών ή/και ψυχολογικών φαινομένων. Αυτή η συγκεκριμένη προσέγγιση έχει αποδέκτες τόσο υποκείμενα όσο και αντικείμενα της Θεσσαλικής μυθολογίας. Επιπρόσθετα, παρατίθεται η σημειολογία

Θεσσαλικών μυθολογικών μεταβλητών με το ύδωρ ως κοινή συνισταμένη. Τέτοιες μεταβλητές, ενδεικτικά, είναι η φύση, η γεωλογία, η ονοματολογία, η ίαση, ο εξαγνισμός, η θρησκεία κ.λπ. Τέλος, αποτιμάται η δυναμική του υδατικού περιβάλλοντος στη διαμόρφωση της Θεσσαλικής μυθολογίας συνολικά και του Ελληνικού πολιτισμού.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ελληνική μυθολογία θεωρείται – και δικαίως – η πλουσιότερη του κόσμου διαχρονικά. Πλείστοι όσοι λαοί παγκοσμίως διαθέτουν ξεχωριστές μυθολογίες, ωστόσο η βασική διαφορά της Ελληνικής μυθολογίας είναι ότι αυτή διακρίνεται για τον οικουμενικό χαρακτήρα της και αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι πολλοί σύγχρονοι πολιτισμοί τη θεωρούν ως θεμέλιο αντίληψης. Κατ' επέκταση, η παραπάνω παραδοχή σηματοδοτεί τη μοναδική και σημαίνουσα ποιότητα της τόσο στο χώρο όσο και στο χρόνο.

Η θεματολογία της είναι στην πραγματικότητα αστείρευτη, με τις παλαιότερες πηγές της να είναι τα δύο πασίγνωστα έπη, η «*Ιλιάδα*» και η «*Οδύσσεια*» (περίπου τον 8^ο αι. π.Χ.) που είναι αφιερωμένα στη «*Μήνιν*» του ημίθεου Αχιλλέα και στις περιπέτειες του Οδυσσέα που ακολούθησαν την άλωση της Τροίας αντίστοιχα. Επιπρόσθετα, πολύτιμη πηγή στοιχείων αποτελούν και τα ποιητικά έργα του έτερου μεγάλου ποιητή της αρχαιότητας, του Ησιόδου. Τα συγκεκριμένα έργα χρονολογούνται περίπου την ίδια περίοδο με αυτά του Ομήρου (8^{ος} αι. π.Χ.) και πρόκειται για τη «*Θεογονία*», τα «*Έργα και Ημέραι*», την «*Ασπίδα του Ηρακλέους*» και τις «*Μεγάλοι Ηοίαι*» (Κρασανάκης, 1990). Ποικίλοι μύθοι αποτυπώνονται επίσης στους «*Ομηρικούς Ύμνους*» (Γκιργκένης, 2005; Μαυρόπουλος, 2005), σε έπη προερχόμενα από διαφορετικούς συγγραφείς (λ.χ. η «*Μικρά Ιλιάς*» και η «*Αιθιοπίς*»), στα λυρικά ποιήματα, στις τραγωδίες του 5^{ου} αι. π.Χ., ακόμα και σε κείμενα συγγραφέων των Ρωμαϊκών χρόνων, όπως για παράδειγμα του Πλουτάρχου και του Πausανία.

Η γνώση της Ελληνικής μυθολογίας πολλώ δε μάλλον η κατανόηση της, έχει ουσιαστική επιρροή σε όλες τις πτυχές του Δυτικού πολιτισμού (φιλοσοφία, ιστορία, πολιτική, τέχνες, λογοτεχνία κ.λπ.) ενώ ταυτόχρονα, σε πολλές Δυτικές χώρες οι οποίες χαρακτηρίζονται για την ελληνομάθεια τους, αυτή αποτελεί μέρος των εκπαιδευτικών συστημάτων τους. Διανοούμενοι, φιλόσοφοι, πολιτικοί, ακόμα και καλλιτέχνες εμπνεύστηκαν και συνεχίζουν να εμπνέονται από την Ελληνική μυθολογία αντλώντας από το παρελθόν έννοιες αναλλοίωτες και επίκαιρες για τον σύγχρονο κόσμο.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑΣ

Παρόλο που η απήχηση της είναι ευρεία, κυριαρχεί λανθασμένα η ταύτιση της μυθολογίας με το παραμύθι και το εξ ολοκλήρου φανταστικό στοιχείο. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν είναι αληθές. Όπως επισημαίνει ο Σπανός (2018), το κλειδί σε ανάλογες περιπτώσεις ανάγεται στην ετυμολογία, βάσει της οποίας «*Μυθολογία*» = «*Μύθος*» + «*Λόγος*». Κατά συνέπεια, το περιεχόμενο της μυθολογίας αποτελείται από πραγματικά γεγονότα στα οποία δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση χρησιμοποιώντας το

στοιχείο της υπερβολής, πάντα όμως σε πραγματιστική βάση. Για παράδειγμα, η εμβέλεια του Αχιλλέα ως προσωπικότητα συνολικά σε σχέση με τους κοινούς θνητούς, μετέτρεψε το γιο του Πηλέα και της Θέτιδας, στο πλαίσιο της μυθολογίας, σε ημίθεο (Spanos, 2016; Spanos, 2015). Γίνεται λοιπόν κατανοητό, ότι η μυθολογία χαρακτηρίζεται από τη δική της αυταξία με ουσία διπλής φύσης, συνδυάζοντας τη φαντασία με τη βαθύτερη αλήθεια.

Η ερμηνεία της μυθολογίας βασίζεται επίσης σε ένα δίπολο: αυτό της αλληγορικής και της ιστορικής ερμηνείας. Από τη μία πλευρά, η αλληγορική ερμηνεία – η οποία συστηματοποιήθηκε από τους Στωικούς – υπογραμμίζει ότι οι θεοί είναι προσωποποιήσεις των φυσικών δυνάμεων ή προσωποποιήσεις ηθικών και πνευματικών αξιών. Στηρίζεται στην αρχή της ταυτότητας και της αποκλειστικότητας του νοήματος. Από την άλλη πλευρά, η ιστορική ερμηνεία προσπαθεί να ανακαλύψει πίσω από τους μύθους έναν πυρήνα ιστορικής αλήθειας (Παπαγεωργίου, 2010).

Με το μύθο συντελέστηκε η ανατολή της συνείδησης και ο άνθρωπος ως ον, διαχωρίστηκε από το ζωικό βασίλειο. Διότι πριν από τον Λόγο, η συνείδηση του διέθετε πτυχές όπως έκπληξη, απορία, δέος αλλά και την περιορισμένη πείρα των μικρών και καθημερινών γεγονότων που κατ' αναλογία με αυτά προσπαθούσε να εξηγήσει τα αντίστοιχα μεγάλα και εξαιρετικά (Τσάτσος, 2013). Πλην όμως, το μύθο τον έθρεψε και μία άλλη ανάγκη: η ανάγκη της διατήρησης του προς ακρόαση στις επόμενες γενιές εις το διηνεκές με τρόπο θελκτικό (Στεφανίδης, 1994). Χάρη λοιπόν στο μύθο, δημιουργήθηκε το ψυχικό ζώπυρο έτσι ώστε η συνείδηση να επιθυμεί αλλά και να μπορεί να κατανοήσει το σύμπαν και στιδήποτε το διέπει. Εν κατακλείδι, η μυθολογία – πρωτίστως ως ουσία και δευτερευόντως ως τεκμήριο – αποτελεί προεπιστημονική και προφιλοσοφική αντίληψη.

ΥΔΩΡ ΚΑΙ ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ

Στην παρούσα υποενότητα πραγματοποιείται αναφορά στη συσχέτιση του στοιχείου του ύδατος με τη Θεσσαλική μυθολογία και με βάση ποιον τρόπο αυτό έχει συνεισφέρει στη διαμόρφωση της. Η παράθεση των σχετικών παραδειγμάτων θα είναι περιληπτική αλλά ταυτόχρονα περιεκτική εξαιτίας της σχετικά μικρής έκτασης του παρόντος άρθρου.

Γεωλογία

Η πρώτη μεγάλης έκτασης μάχη στην Ελληνική μυθολογία ήταν αυτή μεταξύ των θεών του Ολύμπου και των Τιτάνων. Οι πρώτοι είχαν ως ορμητήριο τον Όλυμπο και οι δεύτεροι την Όθρυ (στα δυτικά του σημερινού Νομού Μαγνησίας). Οι θεοί δεν θα ήταν σε θέση να νικήσουν τους Τιτάνες αν ο Ζευς δεν απελευθέρωνε τους Κύκλωπες και τους τρεις Εκατόγχειρες (Στεφανίδης, 1994). Η Τιτανομαχία συνδέεται με τις μεγάλης εμβέλειας γεωλογικές μεταβολές στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλίας (Γκιργκένης, 2010) που έμελλε να αποτελέσει καταφύγιο για την εγκατάσταση των πρώτων Ελληνικών πληθυσμών, αφού τα βασικά στοιχεία ζωής για τον άνθρωπο, η ξηρά και το νερό, βρίσκονταν πλέον σε αρμονία. Δεν είναι τυχαίο ότι από τα μυθολογικά ακόμα χρόνια, η Θεσσαλία θεωρείται η κοιτίδα του Ελληνισμού (Σπανός,

2018) όχι μόνο βάσει ανθρώπινης καταγωγής αλλά και γεωλογικής καταβολής αφού η περιοχή στο σύνολό της αποτελεί το αρχαιότερο ηλικιακά έδαφος της Ευρωπαϊκής ηπείρου (Spanos, 2017).

Φυσική γεωγραφία

Όταν οι Κύκλωπες ελευθερώθηκαν, έκαναν δώρο στον Ποσειδώνα την Τρίαίνα και μόλις ο θεός έφτασε στις παρυφές ενός μεγάλου βουνού, είδε μπροστά του να απλώνεται μία μεγάλη θάλασσα. Θέλοντας να δοκιμάσει τη δύναμη της Τρίαίνας, τα δύο βουνά, ο Όλυμπος και η Όσσα, που ως τότε ήταν ενωμένα, χωρίστηκαν. Από το άνοιγμα που δημιουργήθηκε, έφυγαν τα νερά και η Θεσσαλία από θάλασσα που ήταν έγινε στεριά (Κλιάφα, 2006). Σε αυτό το άνοιγμα κυλά από τότε ο ποταμός Πηνειός, γιος (όπως και 3.000 άλλων ποτάμιοι θεοί) του Τιτάνα Ωκεανού και της Τιτανίδας Τηθύος. Η φήμη του Πηνειού ποταμού αποδεικνύεται από την αναφορά σε αυτόν ήδη από τα Ομηρικά Έπη. Στη δεύτερη ραψωδία της Ιλιάδας, ο Όμηρος αποκαλεί τον Πηνειό «αργυροδίνη» (Μαυρόπουλος, 2010). Όσον αφορά στο παρόν, ο Κώστας Ουράνης παραθέτει (Χλωρός, 2017):

«Τίποτα δεν έχει εξυμνηθεί περισσότερο από την κοιλάδα των Τεμπών. Οι αρχαίοι Έλληνες και οι Λατίνοι τη θεωρούσαν σαν ένα μέρος παραδεισιακό, κάτι σαν μία προχριστιανική Εδέμ, όπου η φύση έχει συγκεντρώσει όλα της τα θέλητρα. Την ονειρεύονταν σαν μία διαμονή αντάξια των θεών και τους φαντάζονταν να κατεβαίνουν από τις απότομες πλαγιές του Ολύμπου για να αναπαυθούν στη δροσιά της ενώ οι νύμφες του Πηνειού τους έθελγαν με τα τραγούδια τους».

Γενεαλογία

Στη μυθική εποχή δεν πραγματοποιείται αναφορά στους Πελασγούς (αρχαίοι κάτοικοι του σημερινού Νομού Λάρισας που τότε αποκαλείτο «Πελασιγώτιδα») αλλά σε έναν λαό που ονομαζόταν Λαπίθες. Αφού ο ποτάμιος θεός Πηνειός νυμφεύθηκε την Κρέουσα, απέκτησε μαζί της και μία κόρη, τη Στίλβη, την οποία ερωτεύτηκε ο θεός Απόλλων. Απόγονος αυτών των δύο ήταν ο Λαπίθης, ο πρώτος βασιλιάς των Λαπιθών, του πρώτου συγκροτημένου λαού της Θεσσαλίας (Οικονόμου, 2011). Αυτό δικαιολογεί και το γεγονός ότι η Λάρισα (όπως και το Άργος) θεωρείται από τις αρχαιότερες πόλεις της Ευρώπης αφού κατοικείται αδιάλειπτα από το 6.000 π.Χ. (Μπάτζιου-Ευσταθίου, 2008).

Εξαγνισμός

Μία από τις ιδιότητες που προορίζονταν για το θεό Απόλλωνα ήταν η δυνατότητα να ξεπλένει τις αμαρτίες των φονιάδων όταν θα μετανοούσαν. Όμως, όταν ο ίδιος σκότωσε τον Πύθωνα, το τέρας που κατέτρεχε τη μητέρα του, τη Λητώ, για να μη γεννήσει, έπρεπε να απαλλαχθεί από το φόνο. Αποφάσισε να εξαγνισθεί κι ας ήταν ο συγκεκριμένος φόνος ευλογία για θεούς και ανθρώπους (Στεφανίδης, 1994). Αρνούμενος λοιπόν τη θεϊκή του υπόσταση, κατέφθασε στη Θεσσαλία όπου έζησε ως

απλός βοσκός πλάι στον βασιλιά Άδμητο ενώ εξαγνίστηκε με το νερό του ποτάμιου θεού Πηνειού αναγνωρίζοντας την προσφορά του στην οικογένεια του.

Ο Πηνειός ήταν ο μοναδικός θεός ο οποίος συμπόνεσε τη Λητώ για το μαρτύριο της κι ενώ αυτή εκδιώχθηκε από την Αρκαδία, την Αχαΐα, τη Βοιωτία, το Πήλιο και τη Λάρισα, ο καλοκάγαθος θεός, προσφέρθηκε να τη βοηθήσει χωρίς να λογαριάσει τις συνέπειες. Όμως ο Άρης, που κατάλαβε τις προθέσεις του και εκτελούσε τις εντολές της μητέρας του, της Ήρας, έσπευσε να τον προειδοποιήσει πως αν δώσει άσυλο στη Λητώ, θα εκσφενδονίσει κατά πάνω του το Παγγαίο όρος. Η κόρη του Τιτάνα Κοίου, μόλις άκουσε αυτήν την απειλή, επειδή δεν ήθελε να πάθει κάτι κακό ο Πηνειός, βιάστηκε να φύγει από κοντά του (Κλιάφα, 2006). Μεγαλώνοντας, ο Απόλλων δεν ξέχασε ποτέ τη στάση του Πηνειού και τον τίμησε ανάλογα.

Θρησκεία

Η μυθολογία αντικατοπτρίζει εν μέρει και τη θρησκεία μίας εποχής και ειδικότερα για τη Θεσσαλία, υφίσταται ένα οξύμωρο αναφορικά με τον υπέρτατο θεό των θαλασσών τον Ποσειδώνα. Αν και είναι γνωστός ως θεός των νερών, εντούτοις, στη Θεσσαλία φαίνεται ότι ταλαντεύεται μεταξύ των δύο στοιχείων, της ξηράς και του νερού, που αναφέρθηκαν λίγο πιο πάνω. Μόνο τυχαίο δεν είναι το γεγονός ότι τα ζώα με τα οποία συνδέεται κυρίως ο Ποσειδώνας είναι το άλογο και ο ταύρος (www.greek-language.gr) ενώ μερικά από τα επίθετα που τον συνοδεύουν είναι «Ίππιος», «Πετραίος», «Γαιόχος», «Ζύγιος» (Παπάζογλου, 2009).

Ονοματολογία

Το υδάτινο στοιχείο φαίνεται ότι διαδραματίζει καίριο ρόλο και στον τομέα των ονομάτων. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποτελεί ο μέγιστος των ηρώων στην Ελληνική μυθολογία, ο ημίθεος Αχιλλέας, γιος του βασιλιά της Φθίας Πηλέα και της Νηρηίδας θεάς Θέτιδας. Από τη μία, υπάρχει άμεση σχέση του Αχιλλέα με το νερό, καθώς η μητέρα του είναι η ίδια θεά του νερού. Από την άλλη, μία από τις εκδοχές που αφορούν στο όνομά του είναι αυτή που συνδέεται με την Ινδοευρωπαϊκή ρίζα «αχ-», η οποία σχετίζεται με το νερό (www.farsala.gr). Κάτι παρόμοιο παρατηρείται και σε άλλα «υδάτινα» ονόματα όπως «Αχ-ελώος» ή «Άρ-αχ-θος».

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η μυθολογία και οτιδήποτε εσωκλείεται σε αυτή, αποτελεί αναμφισβήτητα ύψιστο πολιτισμικό απόθεμα για οποιαδήποτε κοινωνία. Πιο συγκεκριμένα, για τη Θεσσαλία αυτή η παραδοχή έχει ακόμα μεγαλύτερη σημασία λαμβάνοντας υπόψη τις απαρχές της Ελλάδος από αυτή. Ωστόσο, αν η Ελληνική μυθολογία, ως επί το πλείστον, είναι γνωστή για το διδακτικό χαρακτήρα της, στην περίπτωση της Θεσσαλίας παρατηρείται μία διαφορά. Διότι ενώ υπάρχουν φυσικά ανάλογοι μύθοι, οι πρωτεύοντες μύθοι χρονικά έχουν έναν φυσιοκρατικό χαρακτήρα, δείγμα της μετάβασης του ανθρώπου από το «ά-λογο» στο «έλ-λογο». Σε αυτή τη διαπίστωση συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό ποικιλοτρόπως ένα από τα τέσσερα βασικά στοιχεία κατά τον Εμπεδοκλή: το ύδωρ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Barthes, R. (2001) *Η μυθολογία σήμερα*, (μτφρ. Σπανός Γ.), Αθήνα: Πλέθρον.
- Γκιργκένης, Σ. (2010) *Ησίοδος: Έργα & Ημέρες – Θεογονία – Η Ασπίδα του Ηρακλή*, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Γκιργκένης, Σ. (2005) *Ανθολογία αρχαίων Ελληνικών ύμνων*, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Κλιάφα, Μ. (2006) *Μύθοι και θρύλοι της Θεσσαλίας*, Αθήνα: Κέδρος.
- Κρασανάκης, Γ. Α. (1990) *Ελληνική μυθολογία*, Αθήνα: Η ΑΘΗΝΑ.
- Levi-Strauss, C. (1986) *Μύθος και νόημα*, (μτφρ. Αθανασόπουλος Β.), Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Μαυρόπουλος, Γ. Θ. (2010) *Όμηρος: Ιλιάδα*, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Μαυρόπουλος, Γ. Θ. (2005) *Ομηρικοί ύμνοι – Βατραχομουμαχία*, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.
- Μπάτζιου-Ευσταθίου, Α. (2008) *Από τους Πελασγούς στη Ρωμαϊκή κατάκτηση, στο: Λάρισα: 8.000 χρόνια ιστορίας*, Λάρισα: Δήμος Λαρισαίων.
- Οικονόμου, Α. Κ. (2011) *Η Λάρισα και η Θεσσαλική ιστορία: Στην ομίχλη του μύθου*, Λάρισα: ΓΝΩΣΗ.
- Παπαγεωργίου, Α. (2010) *Η Ελληνική μυθολογία στην Ελληνική παιδική λογοτεχνία*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής & Εκπαίδευσης, ΑΠΘ.
- Παπάζογλου, Κ. (2009) *Ιερά και λατρεία Διός και Ποσειδώνος στη Θεσσαλία*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική, Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας, ΑΠΘ.
- Σπανός, Δ. Β. (2018) *Θεσσαλία: Το λυκαυγές του Ελληνισμού, Τα Κανάλια*, σσ. 9-10.
- Spanos, D. V. (2017) *When city brand meets...geology*, 3rd International Conference on Changing Cities: Spatial, Design, Landscape & Socio-economic Dimensions, June 26-30, Syros Island.
- Spanos, D. V. (2016) *Heritage management and interpretation: The mortal god behind the armor*, *Studia Europaea*, 61 (3), pp. 177-193.
- Spanos, D. V. (2015) *The hidden myth of a forgotten kingdom: The potential of ancient Phthia as cultural heritage center*, 2nd International Conference on Changing Cities: Spatial, Design, Landscape & Socio-economic Dimensions, June 22-26, Porto Heli.
- Στεφανίδης, Μ. (1994) *Η Τιτανομαχία: Κοσμογονία – Κρόνος – Δίας*, Αθήνα: ΣΙΓΜΑ.
- Στεφανίδης, Μ. (1994) *Η λύρα του Απόλλωνα: Απόλλων – Ερμής*, Αθήνα: ΣΙΓΜΑ.
- Τσάτσος, Κ. (2013) *Η έννοια του μύθου*, στο: *Εισαγωγή και ερμηνεία του Ελληνικού μύθου*, τόμος Α', σσ. 17-38.
- Vernant, P. J. (2003) *Μύθος και κοινωνία στην αρχαία Ελλάδα*, (μτφρ. Αλεξοπούλου Κ. – Γεωργακόπουλος Σ.), Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Vernant, P. J. (1974) *Μύθος και τραγωδία στην αρχαία Ελλάδα*, (μτφρ. Γεωργούδη Σ.), Αθήνα: Κέδρος.
- Χλωρός, Α. (2017) *Πηνειός: Παγκόσμιο μνημείο της φύσης και της ιστορίας*, διαθέσιμο στο: <http://www.larissanet.gr/2017/08/09/pineios-pagkosmio-mnimeio-tis-fysis-kai-tis-istorias-fot/> [πρόσβαση 12/09/2018].

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

Μύθοι και θρύλοι της γης των Φαρσάλων, διαθέσιμο στο: <http://www.farsala.gr/culture/istorika-stoixeia/muthoi-k-thriloi-tis-gis-twn-farsalwn/item/209-axiileas#onoma-axilleus> [πρόσβαση 12/09/2018].

Τα ζώα του Ποσειδώνα: Άλογο και ταύρος, διαθέσιμο στο: http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/mythology/lexicon/gods/poseidon/page_007.html [πρόσβαση 12/09/2018].